

Konečný, Zdeněk

Národnostní politika nacistů vůči válečným zajatcům a zahraničním dělníkům

In: Konečný, Zdeněk. *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR (1939-1945)*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1967, pp. 11-29

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119893>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

NÁRODNOSTNÍ POLITIKA NACISTŮ VŮČI VÁLEČNÝM ZAJATCŮM A ZAHRANIČNÍM DĚLNÍKŮM

Nadřazený postoj nacistů vůči všem negermánským národům, zvláště pak slovanským, je dnes obecně známou skutečností. Proti germánským národům uplatňovali nacisté svou rasovou politiku v průběhu druhé světové války tehdy, pokud se tyto postavily proti třetí říši. Jejich národnostní politika byla součástí teorie o nestejně rasové hodnotě jednotlivých národů, zdůrazňovala vynikající vlastnosti germánské rasy, které jí dávaly práva podrobovat si všechny ostatní národy a nakládat s nimi podle vlastních plánů a úmyslů. Národnostní politika nacistů plně sloužila jejich rasové teorii, jež se opět se zvláště silným despektem dívala na slovanské národy. Obecně známými skutečnostmi jsou dnes i fakta o plánech na částečnou fyzickou likvidaci slovanských národů, na jejich přesídlení do vzdálených sibiřských a polárních oblastí a germanizaci; ta se měla týkat jen přísně vybraných jedinců. O tom, v které skupině by se byl ten který příslušník slovanských národů ocitl, měly rozhodovat nacistické orgány, jejich speciální komise, podřizující svou činnost rasové ideologii.

Vztah nacistů k jednotlivým národům ovlivňovala vedle rasových hledisek též současná politická konstelace ve světě. Úhlavní politické nepřátele třetí říše měřila i rasová teorie co nejpřísněji. Mnoho také zkomplikovala válečná situace, která si vynutila na „velkolepých“ nacistických plánech s jednotlivými národy tzv. nové Evropy četné, někdy i podstatné ústupky. Nacisté nemohli přistoupit k plnění svých plánů o fyzické likvidaci a přestěhování celých národů z toho prostého důvodu, že jejich příslušníky potřebovali stále více ve svém hospodářství. Nehodlali sice ustoupit od plánů, ale museli je dočasně korigovat a odložit jejich realizaci až po toužebně očekávaném vítězství ve druhé světové válce. V jejím průběhu se mohli soustředit pouze na plnění dílčích plánů rasové a národnostní politiky.¹

Zločinnou rasovou politiku uskutečňovali nacisté nejspíše vůči příslušníkům těch národů, které se v době druhé světové války dostaly do jejich okupace. Nejsilněji se uplatnila nacistická zvůle ve vztahu k evropskému obyvatelstvu, přinucenému pracovat pro hospodářství říše, a k válečným zajatcům. Nacisté donutili pracovat v říši několik miliónů cizích civilních dělníků a válečných zajatců. Na základě dokumentů norimberského procesu lze sestavit dosti věrohodnou tabulku o počtech nasazených dělníků v říši, s rozlišením jednotlivých národností; údaje se týkají stavu z ledna 1945:²

¹ Helmut Heiber, *Der Generalplan Ost, Vierteljahrshette für Zeitgeschichte* 1958, č. 3, str. 281 až 326. Typickou ukázkou nacistického pokusu o odnárodnění je příklad českého obyvatelstva v Sudetách. Srovnej čl. autorů, *Fašistická „kulturní“ politika vůči čes. obyvatelstvu okupovaného čsl. pohraničí v době druhé světové války*. V tisku v Lipsku.

² *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher, Nürnberg* 1947, sv. 30, dok. 2520-PS. Přísežná výpověď E. L. Deuse z 1. 11. 1945.

Národnost	Civilní obyvatelstvo	Váleční zajatci	Političtí vězni	Celkem
Rusové	1 900 000	600 000	—	2 500 000
Francouzi	764 000	750 000	11 000	1 525 000
Poláci	851 000	60 000	—	911 000
Italové	227 000	400 000	—	627 000
Holandané	274 000	—	2 300	277 000
Belgičané	183 000	63 000	8 900	254 000
Jugoslávci	230 000	—	—	230 000
Čechoslováci	140 000	—	—	140 000
Pobaltské nár.	130 000	—	—	130 000
Řekové	15 000	—	—	15 000
Lucemburčané	14 000	—	1 000	15 000
Maďaři	10 000	—	—	10 000
Rumuni	5 000	—	—	5 000
Bulhaři	2 000	—	—	2 000
Ostatní národy	50 000	—	—	50 000
Celkem	4 795 000	1 873 000	23 000	6 691 000

Přes zdánlivou podrobnost nemůžeme považovat tabulku za konečnou. Víme například, že se koncem války dostali do postavení válečných zajatců dřívější spojenci Německa: Slováci, Rumuni, Maďaři aj., s nimiž uvedený seznam nepočítá. V každém případě i oněch takřka sedm miliónů cizích dělníků a válečných zajatců, začleněných nuceně do nacistické výroby, je dostatečně mnoho, aby si otázka jejich osudu zasloužila mimořádnou pozornost.

Když nacisté posuzovali příslušníky cizích národů, které donutili dočasně pracovat ve svém hospodářství, hovořili o tzv. nationalsozialistische Fremdvolkpolitik.³ Tato politika se konec konců vztahovala na celé národy, které žily na území okupovaném nacisty. Odpovídala v zásadě již řečenému soudu o rasové a národnostní politice, kterou nacisté dočasně uplatňovali za nepříznivé hospodářské situace v době války. Její tvůrci nepočítali dokonce s radikálním odstraněním nepohodlných občanů cizích národů ani bezprostředně po válce, nýbrž až po likvidaci jejich zhoubných důsledků. Do té doby měli jim příslušníci těchto národů otrocky sloužit. Částečně kalkulovali rasová ideologové s jejich asimilací; ta odvisela od „rasových schopností“ a politického zaměření vybraných jedinců.

Nejčastěji se věnovala „nationalsozialistische Fremdvolkpolitik“ příslušníkům slovanských národů. Pro nacisty byl nejúhlavnějším nepřítelem Sovětský svaz. Nejprísnější vyhlazovací a vysídlovací metody nacistů vůči obyvatelstvu SSSR

³ Zásady této politiky jsou shrnuty v brožůře E. Leuschnera, Nationalsozialistische Fremdvolkpolitik, publikované za války jen „Für den Dienstgebrauch!“. Všechny citace jsou vzaty z ní: str. 4, 31—32, 36, 22 a 29.

se však nedotýkaly stejnou měrou všech tamních národů. Nacisté se pokoušeli národnostně rozbít Sovětský svaz a využít ve svůj prospěch mylně předpokládané národnostní nesváry. Umírněnější národnostní politiku chtěli uplatňovat v první řadě vůči národům Pobaltí a Kavkazu. Nacisté se domnívali, že právě u obyvatel těchto oblastí padne jejich sémě „nationalsozialistische Fremdvolkpolitik“ na úrodnou půdu; v pobaltských republikách pro jejich pozdní připojení k SSSR, na Kavkaze pak pro mimořádně pestré národnostní složení. Historie sama ukázala, jak hluboce se mýlili. Oni si kupodivu namlouvali, že budou mít s obyvateli SSSR lehkou práci, a to právě pro „rasovou různorodost“ a domnělou kulturní zaostalost. Bláhově věřili, že sovětské národy drží pohromadě jen „blutige Gewaltherrschaft des Bolschewismus“. I když vkládali mnoho nadějí v národnostní nesváry v SSSR, přece jen v zásadě prosazovali myšlenku, že všechny jeho národy jsou rasově příliš vzdáleny Němcům, takže „niemals für uns umvolkbar sind“.

Poslední zásada platila stejnou měrou pro Poláky, neboť „der überwiegende Teil des polnischen Volkes ist nicht umvolkbar“. Konečný cíl rasové a národnostní politiky nacistů vůči Polákům nemohl být tudíž jiný, než jejich vystěhování a likvidace. Polák byl pro nacisty nepřitelem, jehož museli dříve či později zničit. Trpěli ho v říši pouze dočasně, z hospodářských důvodů, a nemínili s ním nikdy zacházet stejně jako s německým dělníkem. O něco málo lepší postavení předurčovala nacistická národnostní politika Čechům, mezi nimiž se snažila nalézt větší počet jedinců schopných peněmčení. Celkově však je pokládala za stejně nebezpečné nepřitele říše jako Poláky a obyvatele SSSR.

Vůči neslovanským národům se chovali nacisté mnohem diplomatictěji a poměrně mírněji; mnoho ovšem záviselo na místních podmínkách, politickém přesvědčení jednotlivců a celkovém jejich chování v práci. Nacisté kromě toho rozlišovali pochopitelně příslušníky porobených národů (například Francouze a Belgičany), dále ty, s nimiž byli ve válečném konfliktu (například Angličany) a konečně ty, kteří s nimi alespoň jistou dobu bojovali jako spojenci (například Italové).

Během války si prostě každý národ „vydobył“ v nacistickém žebříčku specifické postavení. Nikdy nebylo stálé, poněvadž podléhalo celkové situaci na frontách. Nacistická národnostní politika byla tudíž „zásadová“ pouze v oněch dalekosáhlých plánech na likvidaci, přesídlení a asimilaci, ale byla nesmírně kolísavá při uskutečňování dočasných, válečnou situací vynucených nařízení.

Na počátku války neměli ještě nacisté plně rozpracovanou konkretizaci národnostní politiky, a tak jednotlivá nařízení o válečných zajatcích a zahraničních dělnících vycházela bez větších odlišení. Nesporně se však už tehdy dostávala do rozporu s mezinárodními konvencemi, ať už haagské z r. 1899 a 1907, nebo ženevské z r. 1929; zvláště pokud stanovila postoj vůči polským zajatcům.⁴ Zmíněné konvence usilovaly o to, aby se váleční zajatci nemohli nadále účastnit boje se zbraní v ruce. Měli být využíváni k přiměřené práci, která neměla být na úkor jejich zdraví, neměla mít ponižující charakter a v žádném případě nesměla ani nepřímo sloužit válce.

Již první ustanovení naznačovala snahu nacistů o co největší izolovanost válečných zajatců od civilního obyvatelstva a jejich postupné začleňování do vá-

⁴ Projevy hlavního žalobce SSSR J. Pokrovského na norimberském procesu. Njurimbergsjij process, sv. 3, Moskva 1958, str. 7.

lečné výroby. Zaměstnavatelé byli důtklivě upozorňováni na to, že váleční zajatci nepřestali být nasazením do pracovního procesu nepřáteli říše.⁵ Podle toho s nimi měli zacházet. Nesměli je ponechávat ani na okamžik bez dozoru, nikdo s nimi nesměl soukromě hovořit, cokoli jim darovat apod. Každý kdo by pomohl válečnému zajatci k útěku, zprostředkoval mu příjem dopisu nebo balíčku, byl souzen jako vlastizrádce. Jejich ubytování bylo svěřeno zaměstnavateli, který měl pro ně opatřit potřebné příkrývky, prádlo, jídelní nádobí, postele apod. Zaměstnavatel platil pro ně též uhlí, světlo, mycí potřeby, čistící prostředky atd. Poněvadž nikdo z vyšších orgánů tato nařízení valně nekontroloval, stalo se běžnou skutečností, že se zaměstnavatelé starali o nově přidělenou pracovní sílu velmi nedostatečně.⁶

Do napadení SSSR dělali nacisté národnostní rozdíly především mezi zajatci západoevropských zemí a Polska. Dokazují to třeba úředně stanovené mzdové podmínky v zemědělství a lesním hospodářství. Západní zajatci dostávali denní mzdu 80 feniků, kdežto polští pouze 54 feniků. Tato zásada zůstala i později, jen příchod sovětských zajatců ji ještě zkomplikoval. V roce 1943 obdrželi například sovětsí zajatci v lesích, zemědělství a při melioracích 20 feniků, polští 50 a západní 70. Nikdo z nich však neviděl mzdu celou, nýbrž teprve po četných srážkách na stravování v táborech, ubytování, ošacení a na „všeobecné“ táborové výdaje. Konec konců ani zůstatek nebyl vyplácen v německé měně, nýbrž v poukázkách, tzv. táborových penězích, za něž mimo tábor — a často ani tam ne — nikdo nic nekoupil.

Národnostní diferenciacie mezi zahraničními dělníky v říši se dotkla nejdříve stravování. Takové byly například rozdíly v deputátních přidělech pro italské, slovenské a polské zemědělské dělníky počátkem r. 1940, jak je stanovilo ministerstvo výživy a zemědělství na dobu jednoho týdne:⁷

Druh potravin	Italové	Slováci	Poláci
chléb	4,5 kg	3,5 kg	3 kg
mouka	1	0,875	0,375
tuky	0,25	0,25	0,25
maso	0,5	—	0,5
středěné mléko	7 litrů	7 litrů	7 litrů
cukr	0,25	—	—

V každém případě se již tu projevila nerovnost v zásobování, a to při požadavku stejného pracovního výkonu; dopláceli na ni polští a slovenští dělníci, ačkoli mnozí z nich přišli do říše tehdy ještě dobrovolně, za slibovaným výdělkem. Tato nařízení se konec konců brzy dočkala vážných změn. Liberecký zem-

⁵ Státní archiv (dále StA) Litoměřice, Landrát Chomutov, Gend. II B 1—4, r. 1940.

⁶ StA Opava, Landrát Krnov, Ho 604/1, č. 723. Vyhláška pro zaměstnavatele vál. zajatců z 22. 2. 1940.

⁷ StA Kadaň, Vládní prezident Karlovy Vary 1456 III a 6. Výnos ministerstva z 3. 4. 1940.

ský výživovací úřad například sdělil všem vládním prezidentům tzv. Sudet, že zahraniční dělníci v zemědělství nedostanou nadále potravinové listky na maso a chleba a budou těmito potravinami zásobováni od zemědělských závodů jako deputátníci.⁸ Velkostatkáři si okamžitě stěžovali, že nemají pro své zahraniční dělníky chleba nebo maso jako deputátní přiděly. V největší míře postihoval nedostatek základních potravin polské dělníky. Za rok poté doplnilo říšské ministerstvo výživy a zemědělství vyživovací předpisy o dávky pro maďarské a jugoslávské dělníky a zařadilo je co do množství přidělů mezi Italy a Poláky.⁹

O postavení válečných zajatců pro první období války napoví mnoho tištěná brožura velitele zajateckého tábora v Bystřici, určená jako základní příručka pro vedoucí strážných oddílů a jejich členy.¹⁰ Bez ohledu na mezinárodní konvence nařizovali nacisté, aby byli zajatci k pracovnímu výkonu jakkoli přinuceni. Strážní jim měli znemožnit styk s civilním obyvatelstvem. Všechny zajatecké tábory byly obehnány ostnatým drátem. Za práci dostávali zajatci výlučně tábořové peníze. Poněvadž nacisté musili v oficiálních ustanoveních zakázat bití zajatců, zdůraznili alespoň, že v případě pokusu o útěk je povinností strážných použít ihned zbraní a jakéhokoli násilí.

Bezohlednost nacistických metod při zacházení s válečnými zajatci vystupuje ještě zřetelněji do popředí při pohledu na ustanovení nižších složek. Úřadovny vládního prezidenta v Opavě například oznámilo landrátům, že pro ubytování zajatců „je v zásadě vhodné každé místo, hostince, stodoly, stáje apod.“; hlavně když zabrání pokusům o útěk. Tato ustanovení se tehdy týkala francouzských a belgických zajatců.¹¹

Původní rozhodnutí nejvyšších nacistických míst o tom, aby sovětští zajatci v říši nepracovali a byli drženi pouze v zajateckých táborech na okupovaných východních územích, muselo být brzy radikálně pozměněno. Stalo se tak už v červenci 1941, kdy říše najednou postrádala půl miliónu pracovních sil; tuto mezeru měli zaplnit částečně už i sovětští zajatci. Zpočátku měli být pouštěni do říše jen ti, kteří neznali německý jazyk, aby se zabránilo „nežádoucí bolševické propagandě“.¹²

Nacisté měli z nasazení sovětských zajatců viditelně značný strach a donutila je k němu jediné nevyhnutelná potřeba pracovních sil pro válečný průmysl. Před pracovním zařazením byli tito zajatci „prověřeni“ nacistickými komandy SIPO a SD.¹³ Komanda se zvláštním zmocněním měla za úkol přezkoušet všechny příslušníky zajateckých táborů: vytržít jednak „politicky nespolehlivé elementy“, jednak takové osoby, jichž by mohli nacisté po válce využít při znovuvybudování okupovaného území SSSR. V první řadě chtěla komanda nalézt mezi zajatci všechny významné funkcionáře, komunisty a tzv. komisaře, jež pak nacisté bezohledně likvidovali. Podobná procedura nepřicházela u západních zajatců v úvahu.

Dokud nebyli sovětští zajatci ve větší míře nasazováni na práce v říši, usku-

⁸ Tamtéž, Landrát Mariánské Lázně, 7. 6. 1940.

⁹ StA Litoměřice, Landrát Ústí n. L., KO-061/10. Výnos říšského ministra pro výživu a zemědělství. Berlín, 22. 4. 1941.

¹⁰ Tamtéž, Landrát Chomutov, Gend. II B 1–4. Bystřice, 1. 1. 1941.

¹¹ StA Opava, Landrát Opava, Ho 600-327. Opava, 17. 6. 1940.

¹² Der Prozess . . . , sv. 27, dok. 1199, str. 63. Tajný přípis dr. Kruhla z 4. 7. 1941.

¹³ Tamtéž, sv. 26, dok. 502-PS, str. 111. Tajná směrnice z úřadu IV. z 17. 7. 1941 o vykořisťování komunistických funkcionářů a židů za účelem zvláštního zacházení s nimi.

tečňovali nacisté zvěřským způsobem jejich likvidaci v zajateckých táborech na území okupovaného SSSR a tzv. Generálního Guvernementu.¹⁴ Stejný cíl sledovalo v podstatě i jejich nasazení v průmyslu a zemědělství, jenže tak měli být zničeni postupně neúměrnou prací za nelidských podmínek. Hned od prvních dnů se vůči nim projevila v plné nahotě národnostní politika nacistických orgánů. Vrchní velitelství říšské branné moci i ministerstvo výživy a zemědělství vydalo nařízení, které ustanovovalo sovětským zajatcům citelně nižší dávky potravin a horší kvality než tomu bylo u zajatců jiných národností. Výnosy, odsuzující sovětské zajatce k pomalé smrti hladem, přijalo a potvrdilo jak vrchní velitelství německé armády, tak orgány NSDAP a další nejvyšší vládní úřady říše.

Nacisté se neoprávněně odvolávali, že Sovětský svaz nepřistoupil k úmluvě o zacházení s válečnými zajatci, uzavřené v Ženevě 27. července 1929. Necítili proto povinnost poskytnout sovětským zajatcům ani minimum potravy. Přisoudili jim na týden jen 150 g masa, 130 g tuků, 46,25 g beztučného sýra, 112,5 g poživatin, 225 g cukru, 150 g marmelády, 1.125 g řepy, 5,5 kg brambor a 2,25 kg chleba.¹⁵ V případě nedostatku potravin v říši zůstávali sovětské zajatce bez přídelů. Směrnice nacistické strany dále stanovily, aby dostávali v poměru k jiným zajatcům jen 42 % tuků, 66 % chleba a poživatin; zejména pak, aby zůstali bez masa v oněch výjimečných, ale dosti častých případech nedostatku.

Nacisté však brzy zjistili, že realizace těchto nařízení o dávkách potravin způsobila v krátké době pracovní neschopnost většiny sovětských zajatců. To nemohli nadále připouštět, protože hospodářská mašinérie žádala každou pracovní sílu; wehrmacht odčerpávala příliš mnoho německých dělníků na východní frontu. V Berlíně se rozhodlo nasazovat sovětské zajatce na práce ve zvýšené míře, v důsledku čehož vydalo vrchní velitelství pozemních vojsk 8. října 1941 nové směrnice pro jejich zásobování. Dávky základních potravin se poněkud zvýšily.¹⁶ Na 28 dnů měli dostat 800 g masa, 520 g tuků, 900 g cukru, 700 g marmelády, 600 g poživatin, 4,5 kg řepy, 12 kg brambor a 420 g soli. Stále však platilo nařízení o zadržení přídelů v případech nouze. Kromě toho vedení táborů zajatce systematicky okrádalo. Nařízení počítalo automaticky s nedostatky v říšském hospodářství a stanovilo, aby například místo 100 g masa dostávali sovětské zajatce 100 g ryb, maso aby se jim vydávalo zásadně koňské i s kostmi apod. Teprve kdyby v táborech hrozila epidemie z nedostatku výživy, měli získat sovětské zajatce po dobu šesti týdnů nárok na zvýšený přídel, a to: navíc týdně až o 50 g rybiho masa, 100 g umělého medu a 3,5 kg brambor. Namísto 1 kg brambor se měly v případě nutnosti vydávat 3 kg řepy. Toto poslední nařízení se stále více a více uplatňovalo.

Při zvýšeném pracovním nasazení sovětských zajatců vycházely postupně směrnice, upravující obecné zacházení s nimi. Vrchní velitelství říšské branné moci vydalo rozdílná nařízení o zacházení s nasazenými zajatci SSSR a zajatci jiných národností.¹⁷ Ubytovací prostory sovětských zajatců musely být například

¹⁴ Njurimberskij process, sv. 3, str. 11. Vystoupení Pokrovského.

¹⁵ StA Kadaň, Vládní prezident K. Vary, 466 a 6, OKH 62 f VA Ag VIII/V. Berlín, 6. 8. 1941. Výnos o zásobování sovětských zajatců.

¹⁶ Tamtéž. Výnos říšského ministra pro výživu z 11. 10. 1941.

¹⁷ StA Opava, Landrát Opava, WL-101/3-1210. Vládní prezident v Opavě vydal 11. 9. 1941 směrnice všem landrátům a policejním úřadům o nasazení sovětských válečných zajatců.

pod zesíleným dohledem stráží a jednotlivé pracovní skupiny nesměly čítat méně než sto osob. Obydlí smělo být jedině mimo uzavřené osady, aby zajišťovalo prostor ke střelbě na zajatce. Ubikace obepínal ve výšce nejméně dvou metrů dvojitý ostnatý drát, ale zato nemusely být „nijak zvlášť vybaveny“. V blízkosti zajatců nesměli pracovat civilní dělníci, do tohoto prostoru mohli jen vybraní nacisté, poučení zvláštními směrnicemi. Strážníci byli upozorněni na to, že mezi sovětskými zajatci bude mnoho bolševiků, kteří nikdy nezanechají propagandistické činnosti. Proti každému takovému pokusu měli vystoupit s nekompromisní přísností. Civilní osoby, které by projevíly jakýkoli pokus přiblížit se k sovětským zajatcům, měly být bez upozornění zatčeny a předány gestapu.

Už první pokusy o realizaci všech těchto ustanovení natily nacistické činitele k ústupkům. Zejména se nepodařilo izolovat sovětské zajatce od civilního obyvatelstva, které jim často pomáhalo; jednak v samotné říši a tím spíše pak například v okupovaném Československu. Přesto ani další nařízení nepozbývala prvotní krutosti. Goeringovy směrnice počítaly s nasazením sovětských zajatců v první řadě na stavbách, úpravě silnic a drah, při odklizování min, na výstavbě letišť apod. Také v zemědělství měli nahradit chybějící německé dělníky a stroje.¹⁸ Goering velmi spoléhal na pracovní síly z SSSR, které „ukázaly svou schopnost při výstavbě obrovského ruského průmyslu a nyní musí stejně pomáhat říši“. Počítal dokonce s odsunem méně kvalifikovaných pracovníků jiných národností z říše, na jejichž místa by přišli sovětské občany. V každém případě zdůrazňoval nutnost skupinového nasazení sovětských zajatců, i když snížil jeho minimální hranici ze sta na dvacet osob. Hovořil dokonce o tzv. Russenbetriebe jako o ideálním stavu jejich nasazení. V takových podnicích by pracovali výlučně sovětské občany, pod dohledem vybraných nacistů. Trestní rejstřík stanovil Goering pro sovětské zajatce od omezování jídla až po trest smrti. Jeho názory byly v mnoha směrech až naivní; bohužel právě ony citelně zasahovaly sovětské zajatce. Týkaly se například oblečení: „Na nohy dřeváky. Spodní prádlo Rusové sotva znají a nejsou na ně zvyklí...“

Po neúspěších na východní frontě v zimě 1941/42 sám Hitler nařizoval stále intenzivnější zapojení sovětských zajatců na práce v říši. Potíž však byla v tom, že v důsledku počátečního, naprosto bezohledného zacházení s nimi, přicházeli tito do říše „ve velmi špatném tělesném a zdravotním stavu a jen těžko se zotavovali“.¹⁹ Poněvadž pracovní síla sovětských zajatců musela být stůj co stůj na určitou dobu zachována, dostali velitelé všech zajateckých táborů rozkaz učinit vše, aby se stali sovětské zajatci práce schopnými a mohli být bez obav nasazeni do průmyslu či zemědělství. Nemocní měli dostávat místo chleba zvláštní moučnou polévku, která byla podle názoru nacistických lékařů stravitelnější. Měli být ubytováni v prostorách, jež se daly vytápět, hlavní jídla měla být podávána v teplém stavu. Velitelé táborů měli zabránit, aby sovětské zajatci jedli různé odpadky, jež vyvolávaly četné epidemické nemoci. Dokonce bylo stanoveno, aby od nich nepožadovali ihned plný pracovní výkon, dokud jsou v zuboženém tělesném stavu. To vše pochopitelně nedíktovala nějaká humanita či změna nacistické politiky, nýbrž jen a jen horšící se situace v říšském hospodářství. Třeba ovšem hned dodat, že snaha nejvyšších míst o získání práce schopných

¹⁸ Der Prozess . . . , sv. 27, dok. 1193-PS, str. 56. Goeringovy směrnice z 7. 11. 1941.

¹⁹ StA Liberec, Říšské místodržitelství, k. 79, sign. 1 a OKW. Berlín, 18. 12. 1941. Výnos o zachování pracovní síly sovětských zajatců.

sovětských zajatců nenalezla vždy odezvu u nižších orgánů. Nacističtí činitelé nebyli s to ani organizačně zvládnout celou tuto kampaň. Zaměstnavatelé pak projevíli jediný zájem, aby jim sovětsští zajatci přišli co nejlevněji. Zdálo se jim, že početní rezervy zajatců jsou nevyčerpatelné, takže nepovažovali za nutné je jakkoli šetřit.

V jedné věci musely však kapitulovat i nižší orgány říše. Sovětsští zajatci byli stále častěji nasazováni společně s německými dělníky, i když tito procházeli důkladným školením, někteří též jako pomocní strážní.²⁰ Zamýšlená izolace sovětských zajatců se začala pomalu, ale jistě bortit. Bylo to pro ně nesmírně důležité, poněvadž i mezi Němci se našla řada slušných lidí, zejména komunistů, kteří jim neodepřeli nejednou významnou pomoc. Tím spíše to platilo o Čechích a jiných občanech porobených národů, pokud přicházeli na pracovištích do styku se sovětskými zajatci.

Postavení zovětských zajatců se však zásadně nezlepšilo. Zvláště poměry v táborech a pracovních komandech byly velmi tvrdé, podložené tajnými směrnici OKW z 30. září 1941.²¹ Každý německý voják, který byl pověřen střežením sovětských zajatců, měl být pyšný na neobyčejně závažný úkol a měl vůči zajatcům vždy projevovat „nadrženosť“. Bezohledně a s použitím zbraní měl likvidovat sebemenší náznak aktivního či pasivního odporu: „U sovětských zajatců je nutné už z disciplinárních důvodů užívat zbraní velmi ostře. Na prchající sovětské zajatce se musí střílet bez jakékoli výzvy či upozornění.“

Národnostní diferenciacie válečných zajatců se tudíž začala uplatňovat ve velkém rozsahu již v prvním roce války s SSSR. Sovětsští zajatci z ní vyšli nejhůře: byli méně živeni, bezohledně ubytováni, přísněji střeženi a strážní měli nařizeno používat vůči nim střelných zbraní. V případě západních zajatců mohli použít jakékoli zbraně jen ve výjimečných případech. Naopak pro francouzské a belgické zajatce platilo například ustanovení, že mohou být nasazováni do práce i jednotlivě, což s sebou někdy přinášelo velké výhody. Velitelství stalagu v Bystřici rozhodlo dokonce na podkladě nařízení OKW, aby se francouzským zajatcům poskytovala v budoucnu mnohem větší volnost, pokud si to zaslouží vzornou prací.²² Pomýšlelo se svěřit dozor nad nimi samotným Francouzům, kteří by byli k tomuto úkolu zvláště vybráni a vycvičeni. Nařízení ovšem zdůrazňovalo, že zmírnění poměrů ve francouzských zajateckých táborech je pokusem, který okamžitě pozbude platnosti, dojde-li k jakýmkoli komplikacím, zejména k útekům Francouzů ze zajetí.

Nasazení sovětských zajatců na práce v říši obecně přiostrilo nacistickou národnostní politiku vůči válečným zajatcům. Totéž platilo brzy i pro civilní zahraniční dělníky, jakmile se objevily v říši první transporty tzv. ostarbeitrů. Obdobně jako u zajatců, také mezi civilními zahraničními dělníky v říši existovalo rozdílné zásobování. Uvedeme příklad z oblasti vládního presidenta v Karlových Varech. Týdenní přiděly potravin v zásobovacím období od 16. října do 12. listopadu 1941 v táborech zahraničních dělníků vykazovaly takové rozdíly:²³

²⁰ StA Kadaň, Vládní president K. Vary 866-VII-16. OKW Berlin, 14. 10. 1941.

²¹ Der Prozess . . . , sv. 27, dok. 1519-PS, str. 273. Tajný oběžník Bormannův z 30. 9. 1941 o zacházení se sov. zajatci.

²² StA Litoměřice, Landrát Chomutov, Gend. II B 1-4. Bystřice, 21. 10. 1941.

²³ StA Kadaň, Vládní president K. Vary, 1456 III a 6.

Druh potravin	Množství pro ostarbeitry	Množství pro ostatní cizí dělníky
maso	250 g	400 g
margarín	156	81,25
máslo	—	93,75
černý chléb	2 225	2 600
bílý chléb	—	590
poživatiny	75	105
škrob	25	35
marmeláda	175	187,5
cukr	175	218,75
náhražka kávy	37,5	37,5
brambory	7 kg	5 kg
středně mléko	—	0,44 litru

Větší část těchto potravin nedostali dělníci do rukou, nýbrž jako příděl pro hromadné zásobování celého tábora. Tento způsob skýtal všem vedoucím činitelům bezpočet možností ke krádežím. Pokud měli přiznány přídavky za těžkou práci, za práci v noci nebo pod zemí, byli na tom sovětští občané zase znatelně hůře než ostatní. Postavení zahraničních dělníků v říši bylo obecně tvrdé. Zvláště nařízení zplnomocněnce pro pracovní nasazení Sauckela hovořila nesmlouvavě o zacházení s nimi. Kdo by odmítl pracovat nebo pracoval špatně, byl okamžitě předán k potrestání gestapu.²⁴ Jmenovitě sovětským civilním dělníkům vyhrožovali nacisté koncentračními tábory, opustí-li svévolně pracoviště a nebude-li jejich práce kvalitní. Při pokusech o sabotáž byli ostarbeitři trestáni „nejméně mnohaletým pobytem v trestných táborech“. Kromě pracovní disciplíny střežili nacisté stále vychvalovanou čistotu své krve. Trestali smrtí sovětské dělníky za prokázaný intimní styk s německými ženami. Stejně přísné tresty stíhaly ještě polské dělníky. I když ani příslušníkům jiných národností se netrpěla špatná pracovní disciplína, ani neměli povolen veřejně styk s německými ženami, byla nařízení a praktická opatření vůči nim značně mírnější.

Rok 1942 znamenal ve válce významný mezník a lze proto právem očekávat odraz celkové situace na frontách také v reakci nacistické národnostní politiky vůči zajatcům a zahraničním dělníkům v říši, jejichž stav neustále stoupal.²⁵

²⁴ StA Litoměřice, Landrát Ústí n. L., Pol. 302, č. 798. Gestapo v Liberci, 7. 11. 1941. Všem vládním presidentům tzv. Sudet a služebnám gestapa. Dokument o ostarbeitrech viz tamtéž, Ústí n. L., 14. 11. 1941. Všem landrátům.

²⁵ Der Prozess ..., sv. 27, dok. 1739-PS, str. 584. Řeč generál. zplnomocněnce pro prac. nasazení na zasedání gauleiterů, 5. až 6. února 1942.

Národnost	Civilní dělníci	Zajatci
Belgičané	131 000	55 000
Francouzi	135 000	932 000
Italové	200 000	—
Srbové	54 000	—
Chorvati	64 000	—
Holandané	154 000	—
Maďaři	31 000	—
Protektorátní příslušníci	193 000	—
Generální Government	896 000	33 000
Lotyšsko, Estonsko	30 000	—
Příslušníci spojeneckých nár.	501 000	—
SSSR	1 350 000	488 000
Angličané	—	45 000
Jugoslávci	—	101 000
Ostatní	275 000	4 000
Celkem	4 014 000	1 658 000

V hitlerovském Německu už tehdy pracoval na plné obrátky zvláštní úřad zplnomocněnce pro pracovní nasazení, který měl mimo jiné za úkol dodávat nacistickému průmyslu a zemědělství dostatečný počet zahraničních pracovníků sil. V čele tohoto úřadu byl Sauckel, který velmi horlivě, dokonce nad stanovenou normu, plnil zpočátku příkazy samotného Hitlera. Tak například v březnu a dubnu 1942 získal 1 639 794 pracovních sil, ať už civilních dělníků nebo válečných zajatců.²⁶ Největší počet tvořili ostarbeitři — 971 832 — a sovětsí zajatci — 221 009. Jinak například získal Sauckel z tzv. protektorátu 23 700 dělníků, z Generálního Governmentu 64 170, z Belgie 30 100, Itálie 55 726, Francie 31 300, Holandska 31 300, Slovenska 14 265, atd. Sauckel nezastíral obtíže při doslovném verbování těchto pracovníků pro říši, zejména v obsazeném území SSSR, protože obyvatelstvo tam bylo „otráveno bolševismem a sahalo k pasivnímu i otevřenému odporu“.

Podobné údaje lze uvést ještě pro konec r. 1942. Od 1. dubna do 1. prosince tr. získala Sauckelova organizace 2 749 652 nových pracovních sil, tj. měsíčně 340 000 osob. Získané pracovní síly byly rozděleny takto: do válečné výroby 1 462 000, do hornictví 140 000, zemědělství a lesního hospodářství 636 000, stavebního průmyslu 143 000 a do jiných válečně důležitých odvětví 285 517.

²⁶ Tamtéž, dok. 1296-PS, str. 115. Velmi tajná zpráva Sauckela Hitlerovi a Goeringovi z 27. 7. 1942 o nasazení cizích prac. sil. Následující údaje k 1. 4. a 1. 12. viz tamtéž, str. 373. Stav cizích prac. sil k 30. 11. 1942.

Sauckel se chlubil, že během své činnosti ve funkci generálního zplnomocněnce pro pracovní nasazení získal říši tři milióny zahraničních pracovních sil. Celkový počet civilních dělníků a válečných zajatců v pracovním procesu na území říše odhadoval na sedm miliónů. Do 1. května 1943 měl Sauckel v plánu přivést do říše podle Hitlerova rozkazu půl miliónu ostarbeitrů, 250 000 Francouzů, 50 000 Belgičanů, 100 000 Holanďanů, 100 000 Poláků, 75 000 Čechů a 40 000 ostatních obyvatel Evropy.

Nařízení pro strážné, jak se mají chovat k zajatcům, zůstala i nadále stejně strohá, přísná a nekompromisní.²⁷ Strážní byli upozorňováni, že sovětsíi občané jsou i v zajetí „smrtnými nepřáteli“ říše a podle toho je třeba vůči nim postupovat. Strážní musí ve styku s nimi zachovávat největší ostražitost, nedůvěřovat jim a při sebemenším náznaku odporu bez výstrahy po nich střílet. Pokud byli podnikům přiděleni práce schopní sovětsíi zajatci, tělesně vyčerpaní, měly povinnost zvýšit jim na několik dnů dávky potravin a upravit stravu.²⁸ Zvláště se doporučovalo vařit jim teplé moučné polévky, aby zmizely hladové otoky a mohli nastoupit do práce. Pamatoval na to zvláštní přiděl 350 g šrotu, 2 litrů středěného mléka, 70 g cukru a 25 g soli na jednoho zuboženého zajatce denně, po dobu jednoho týdne.

Mnoho to sovětským zajatcům nepomohlo a samotné nacistické orgány často upozorňovaly, že stanovené dávky potravin nestačí k životu.²⁹ Navíc se množily i oficiální zprávy, že mnohé podniky používají k přípravě stravy pro sovětské zajatce zkaženého masa. Říšské ministerstvo vnitra upozorňovalo, že maso pro sovětské občany se má brát z nucených porážek koní, maso „na chuť i pohled nepříjemné“, nikoli však zdraví škodlivé. V některých oblastech tzv. Sudet se vyskytlo například zásobování sovětských zajatců liščíím masem podřadné kvality. Základní potravina — chléb — se všude připravoval pro ně ze směsi šrotu a řízků z cukrovky.

Základní výnos o zásobování zajatců vydalo ministerstvo výživy a zemědělství v říjnu 1942.³⁰ Hned úvodem konstatuje, že s ohledem na celkově špatnou zásobovací situaci v říši může vyhovět žádostem o zkvalitnění výživy sovětských zajatců jen v nepatrné míře; to znamenalo, že v praxi nedošlo k žádnému zlepšení. V budoucnu měly být zvýšeny přiděly pro těžce pracující sovětské zajatce a chléb pro ně se měl přestat péci s příměsí cukrové řepy. Ministerstvo se naivně vymlouvalo, že podvýživu zajatců nezpůsobily ani tak nedostatečné přiděly potravin, jako neodborná příprava jídla. Nařízením o přísných kontrolách táborových správ dalo ministerstvo najevo, že ví o hromadném rozkrádání potravin, určených zajatcům. Nařízení rušilo všechna dosavadní ustanovení a ujednocovalo dávky potravin pro zajatce.³¹

²⁷ StA Litoměřice, Landrát Ústí n. L., Pol. 302, č. 798. Srovnej nařízení stalagu IV C v Bystřici z ledna 1942.

²⁸ StA Kadaň, Vládní president K. Vary, 466 a 6. Výnos zemského vyživovacího úřadu pro Sudety. Liberec, 28. 2. 1942.

²⁹ StA Litoměřice, Landrát Zatec, k. 994. Přípis ministerstva vnitra. Berlín, 15. 7. 1942. StA Kadaň, Vládní president K. Vary, 466 a 6. Nařízení OKW Berlín, 27. 2. 1942. Zásobování sovětských vál. zajatců chlebem.

³⁰ StA Kadaň, Vládní president K. Vary, 466 a 6. Výnos ministerstva výživy z 6. 10. 1942.

³¹ StA Opava, Landrát Opava, WL-101/8-1210. Vratislav, 2. 6. 1942.

1. Týdenní dávky sovětským zajatcům v táborech:

a) v průmyslu:

	chléb	masc	tuky	brambory	cukr	poživatiny
a) normální dělník	2 600 g	250 g	130 g	7 000 g	110 g	150 g
b) dlouho v noci pracující	2 600	300	150	7 000	110	150
c) těžce pracující	3 400	400	200	7 000	110	150
d) nejtěžší pracující	4 400	500	260	7 000	110	150

b) v zemědělství:

a) pro všechny dělníky	2 375	400	180	jako něm. obyvatel.	700	300

2. Týdenní dávky nesovětským zajatcům v táborech:

a) v průmyslu:

a) normální dělník	2 250	350	206	nestanoveno	175	150
b) dlouho v noci pracující	2 650	480	220	nestanoveno	175	150
c) těžce pracující	3 180	580	270	nestanoveno	175	150
d) nejtěžší pracující	3 450	680	320	nestanoveno	175	150

b) v zemědělství:

a) pro všechny dělníky	2 375	400	200	jako něm. obyvatel.	700	300

Už základní dávky potravin opětovně vykazují nepoměr mezi sovětskými a ostatními zajatci. Kromě toho nesovětské zajatci dostávali navíc přiděly marmelády, sýrů, tvarůžků a kávové náhražky. Dosud jsme se nezmínili o vážném faktoru, který rozdílnost v zásobování ještě zvyšoval. Zajatci západních zemí měli totiž povolen přísun balíčků z domova a Červeného kříže, který býval zejména u anglických zajatců velmi hodnotný a kaloricky nepoměrně převyšoval to, co dostávali v normálním přidělovém systému. Tito zajatci mívali i takové potraviny, které tehdy už byly i pro německého dělníka nepřístupné nebo aspoň velmi vzácné: čokoládu, kávu, kakao, apod. Nacisté často zakazovali nosit tyto potraviny na pracoviště, aby to nepůsobilo jako provokace na německé dělníky.

Ač mezinárodní konvence hovořily o tom, že váleční zajatci nemají být uváděni do stavu ponížení, žili v něm zajatci v říši takřka nepřetržitě. Každé neuposlechnutí v práci se trestalo. Tresty pro sovětské a polské zajatce bývaly vždycky přísnější. Za každý pokus o sabotáž, útěk apod. dostali se do rukou gestapa; odtud byl jistý krok do koncentračního tábora, při nejlepším do trestního nebo tzv. výchovného tábora. Ještě větší rozdíly postihly zajaté důstojníky. Sovětské důstojníky, pokud se neoctlí přímo v koncentračním táboře, museli bezpodmínečně pracovat. Angličtí a američtí důstojníci nebyli nasazováni do práce,

francouzští jediné na základě dobrovolnosti. Západní důstojníci měli dokonce nárok na vojenské sluby.³²

Velké starosti činil nacistickým orgánům rostoucí počet zahraničních civilních dělníků. Na podzim 1942 vydal ministr pro výživu a zemědělství nové směrnice o dávkách potravin pro ostarbeitry. Byly zcela totožné s dávkami pro sovětské zajatce. Srovnáme-li aspoň nejzákladnější dávky potravin se zásobovací situací nesovětských dělníků v říši, ukáže se opětovně onen známý rozdíl:³³

Druh potravin	Týdenní dávky pro			Srby	Poláky	Ostarbeitry
	Italy	Slováky	Maďary			
chléb	4 kg	3,5 kg	4 kg	4 kg	3 kg	2,6 kg
maso	0,3	—	0,3	—	0,3	0,25
tuky	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
cukr	0,225	—	—	—	—	0,11

Poněvadž v mnoha táborech ostarbeitrů žily celé rodiny s dětmi, musili nacisté stanovit dávky potravin i pro ně. V zásadě mohly děti dostávat 1500 g chleba týdně a polovinu přídelu dospělých. Kromě toho děti do tří let měly nárok na půl litru mléka denně, děti od tří do čtrnácti let na čtvrt litru. Ustanovení obsahovalo zvláštní nařízení o těhotných ženách a kojících matkách; zvláštní přídelů pro ně „nepřipadaly v úvahu“. V říši se objevilo v r. 1942 velmi mnoho sovětských nezletilých občanů. Nacistické orgány samy přiznávaly, že tvořili až deset procent z přivlečených ostarbeitrů. Pracovat museli jako dospělí, ale zásobování měli poloviční jako děti.³⁴

Podle doznání nacistů byla zásobovací situace v říši pro ostarbeitry tak špatná a nedostatečná, že jejich počáteční průměrné pracovní výkony brzy klesly, řádily mezi nimi nemoce a smrt. Zacházení s nimi bylo velmi rozdílné a ve skutečnosti se řídil každý podnik místními poměry a samostatným uvážením. Nařízení shora se plnila ledabyle, liknavě a čistě formálně. Zhruba ve 40% existujících ubytoven pro východní dělníky v říši panovaly naprosto nevyhovující hygienické a jiné podmínky bydlení. Dubnový a říjnový výnos ministerstva výživy a zemědělství v r. 1942 měl zvýšit dávky potravin, leč ostarbeitři se o tom v praxi nikdy nepřesvědčili. Za jakousi morální výhodu pokládali nacisté skutečnost, že říšský vůdce SS dal rozkaz odstranit kolem jejich táborů ostatní dráty. Základní otázky existence ostarbeitrů v říši se však neřešily. Kromě stravování bylo to naprosto nedostatečné oblečení a obutí. Transporty z východu přivázely dělníky bez zimního šatstva. U jiných dělníků, kromě polských, se to obvykle nestávalo.

V některých oblastech si chtěli zaměstnavatelé naklonit sovětské dělníky slibem stejné mzdy jakou měli němečtí dělníci. Papírově tomu tak skutečně bylo,

³² Vojenský historický archiv (dále jen VHA) v Praze, fond Stalag 19 A, k. 18, f. 209; k. 12, č. 166.

³³ StA Litoměřice, Landrát Ústí n. L., KO-061/10. Výnos říšského ministra výživy z 4. 5. 1942.

³⁴ Der Prozess ..., sv. 25, dok. 084-PS, str. 161.

jenže výdělek podstatně snižovala tzv. ostarbeitergabe.³⁵ Například dospělý ostarbeitr dostával na velkostatku plat 77 marek měsíčně, ale vyplaceno na ruku pouze 15 marek; ostatní pohltila ostarbeitergabe. Kromě toho byli východní dělníci za každou maličkost pokutováni, takže jim z výplaty mnoho nezůstalo. O tom, že by mohli z výdělků podporovat své rodiny v SSSR, nemohlo být řeči. Nacisté je naopak nutili, aby si sami vyprosili podporu od svých rodin, například v zimním oblečení. Když akce sběru zimních šatů nepřinesla v r. 1942 očekávané výsledky, byli uvědoměni o možnosti vyžádat si oblečení a obutí z domovů; jejich rodinným příslušníkům se měla zato vyplatit odměna ve výši 250 marek.³⁶ Byl založen dokonce zvláštní úřad pro oblečení ostarbeitrů, se sídlem v Berlíně, který dodal formuláře dopisů, jež sovětské občané posílali domů. Na obálce bylo označení „Ostarbeiterbekleidung“ a uvnitř tento text:

„Milí, také v Německu začíná zima a vy víte, že jsem si nevezl s sebou žádné zimní věci. Mám nyní možnost v rámci jednorázového povolení dostat balík se všemi šaty a botami, které jsem nechal doma. Prosim vás proto snažně, abyste mi vše poslali, protože je to jediná možnost, která se mi naskytla. Napsal jsem na zadní stranu dopisu všechno, co potřebuji. Musíte dávat pozor, aby šaty a boty byly naprosto čisté a zabaleny do dobrého pytle. Pytel musíte do sběrné odevzdat otevřený, aby obsah mohl být zkontrolován. Nesmíte posílat nic jiného, než co uvádí seznam. Ve sběrné odevzdáte tento dopis a dostanete za přinesený balík odměnu 250 marek. Věci náleží samozřejmě mně a zůstanou v mém vlastnictví. Německé orgány převezmou výlohy za přepravu. Prosim vás velmi, abyste splnili výzvu německých úřadů. Sdělte to i ostatním, protože zima přijde co nevidět. Aby to šlo co nejrychleji, pomohly nám německé orgány tím, že nám natiskly tento dopis. Poznáte můj podpis a mou adresu. Srdečně vás všechny zdravím...“ Sovětské občané stěželi co dostali z poslaného oblečení a obutí, poněvadž se jejich situace v odívání na zimu nijak nezlepšila.

Obecné podmínky a zacházení se sovětskými občany v říši nedoznaly žádných změn k lepšímu. Koncem února 1942 vyšel Himmlerův výnos o jejich přísnějším střežení.³⁷ Konstatuje, že nasazení dělníků z východu je pro říši velkým nebezpečím, jež však musí stůj co stůj riskovat. Aby se nebezpečí pokud možno zmenšilo, ustanovil Himmler při gestapu zvláštní oddělení a pro podniky s ostarbeitry zvláštní úředníky gestapa. Nabádal vedoucí těchto podniků, aby prověřili mistry a přední dělníky a uložili jim dohlížet nad ostarbeitry. Tito náleželi výlučně do pravomoci gestapa; při vážnějších proviněních byli posíláni ihned do koncentračních táborů, popřípadě s nimi bylo zavedeno tzv. sonderbehandlung, což znamenalo jistou smrt. Sonderbehandlungem se trestalo všechno, co nacisté označili za komunistickou propagandu. Popravy bývaly veřejné, za přítomnosti všech ostarbeitrů příslušného tábora. Ustanovení doplňovalo Heydrichovo nařízení o zvláštních průkazech sovětských dělníků, žluté barvy, s fotografií a otisky prstů.³⁸

Téhož data jsou i Heydrichovy obecné směrnice pro získávání pracovních sil

³⁵ StA Třeboň, Zem.-les. archiv Nový Hradec. Přípis správě velkostatku Rožumberk, 10. 8. 1942.

³⁶ Tamtéž. Výnos Sauckelův. Berlín, 29. 9. 1942.

³⁷ Der Prozess . . . , sv. 31, dok. 3040-PS, str. 500. Výnos Himmlerův z 20. 2. 1942.

³⁸ StA Opava, Landrát Opava, Pol. 302-645. Berlín, 20. 2. 1942. Nasazení prac. sil z východu. Tamtéž i Heydrichovy směrnice pro získávání prac. sil na východě.

ve východních okupovaných územích. Činí jasné rozdíly i mezi jednotlivými skupinami národnostními a řadí tamní obyvatele do čtyř takových skupin. Do první náleželi obyvatelé tzv. starého sovětského území, tj. okupované části SSSR bez Pobaltí, oblasti Lvova a Białystoku. Hlavní směrnicí pro zacházení s těmito občany byla skutečnost, že „žili po léta pod bolševickým panstvím a byli vychováni systematicky k nepřátelství vůči nacionálně socialistickému Německu a evropské kultúře vůbec. Podléhají proto zvláštním ustanovením“. Představovalo to zacházení nejhrubšího zrna. Nejvíce se obávaly nacistické orgány styku sovětského občana s německým dělníkem. Po dobu pobytu v říši museli sověšští dělníci nosit na pravé straně prsou trojúhelník s nápisem „OST“. Také úřady gestapa dostaly zvláštní příkazy, „jak chránit bezpečnost říše a produkci německého válečného hospodářství před nebezpečím těchto ostarbeitrů“.

O něco lépe se mělo zacházet s pracovními silami z Litvy, Lotyšska a Estonska. Nacisté vycházeli z předpokladu, že budou ochotně pracovat pro říši, poněvadž žily jen krátkou dobu „pod intenzivním bolševickým vlivem“. Zlepšené zacházení se projevovalo například v tom, že jejich transporty nebyly střeženy. Jinak většina předpisů byla shodná s předpisy pro běžné ostarbeitry. Třetí skupinu tvořili Poláci z tzv. Generálního Guvernementu. V zacházení s nimi se po celou dobu války nic nezměnilo a bylo takřka stejné jako zacházení se sovětskými občany v říši. Na roven s dělníky z Pobaltí stavěli nacisté pracovní síly čtvrté skupiny, obyvatele Generálního Guvernementu nepolské národnosti a obyvatele oblasti Lvova a Białystoku. Chtěli u nich využít „jejich značně nepřátelského zaměření k Polákům“.

Problém uhlídat sovětské dělníky, aby se s nikým nestýkali, byl od prvopočátku nad síly nacistů. V r. 1942 se jej snažili řešit nasazením NSDAP při hlídání ostarbeitrů i jiných cizích dělníků. Říšský vůdce SS a vedoucí stranické kanceláře dohodli mezi sebou způsob, jak strana pomůže střežit nebezpečné živly v říši.³⁹ Zástupci gestapa poučili vybrané straníky o zacházení s cizími dělníky. Tito lidé měli v některých případech právo i zatknout podezřelé osoby. Zabraňovali v první řadě jakémukoli styku ostarbeitrů, Poláků a Čechů s německým obyvatelstvem. Jiných národností si tolik všimnout nemuseli.

Všichni zahraniční dělníci byli ovšem pro nacisty nebezpeční; z toho pro ně vyplynula nutnost ujednotit trestní rejstřík.⁴⁰ Všichni cizí dělníci byli seřazeni do čtyř skupin. V první byli Poláci, v druhé občané z okupovaných území na západě a severu Evropy, ve třetí obyvatelé SSSR a konečně ve čtvrté obyvatelé sovětského Pobaltí a nepolské národnosti tzv. Generálního Guvernementu. Nejpodrobněji byla vypracována škála trestů pro skupinu první, třetí a čtvrtou. Na mnoha místech se zdůrazňovalo, že přečiny příslušníků těchto skupin spadají pod pravomoc gestapa. Kromě toho ostarbeitři měli stanoveny i táborské tresty, a to od pořadových cvičení po skončení pracovní povinnosti, přidělení do trestního komanda, až po odnětí teplé stravy na tři dny a vězení na tutéž dobu.

Z nejvyšších míst říše ozvaly se však už v r. 1942 hlasy, vynucené zhoršující se hospodářskou situací, po částečném zrovnoprávnění cizích dělníků v říši, bez ohledu na jejich národnostní příslušnost. Byl to například hlas Sauckelův, který se vyjádřil v tom smyslu, že se má napříště u všech sladit výše výživy s pracov-

³⁹ Tamtéž. Přísně tajné nařízení o nasazení strany při střežení cizích děl. v říši z 5. 9. 1942.

⁴⁰ Tamtéž. Přísně tajný výnos gestapa v Opavě, 23. 10. 1942.

ním výkonem:⁴¹ „Nejde přece dál, aby liní Holanďané nebo Italové dostávali lepší jídlo než pilní ostarbeitři.“

Poslední léta války přinesla wehrmachtu obrovské ztráty. Wehrmacht je musela doplňovat německými pracovníky z továren, velkostatků, selských usedlostí, atd. Vzniklá situace tížila zejména zplnomocněnce pro pracovní nasazení, který byl pověřován nábořem stále většího počtu dělníků pro říši. Jejich příliv však od r. 1944 silně poklesl. Sovětský svaz osvobodil svá území a postupně osvobozoval i jiné státy; ani na západě nebyla situace utěšená. Sauckel neměl najednou odkud brát pracovní síly. Kromě toho měl dosti starostí s přemísťováním transportů válečných zajatců a zahraničních dělníků z oblastí, které již bezprostředně ohrožovala fronta. Nemenší potíže mu působily i převody pracovních sil z podniků pro válku méně důležitých — jejichž počet stále rostl — do závodů válečného průmyslu. Ještě v r. 1943 se mohl Sauckel pochlubit, že získal za prvních pět měsíců 846 511 nových pracovních sil; později už tato čísla citelně poklesla.⁴²

Samozřejmě také v tomto období vyšly nové předpisy o zásobování cizích dělníků v říši. Byly jedny z posledních a nesly datum z dubna 1944. Stanovily tyto týdenní přiděly pro jednotlivé kategorie zahraničních dělníků:⁴³

Druh potravin	Váleční zajatci všech národností	Ostarbeitři	Cizí dělníci z okupovaných zemí	Cizí dělníci ze spojeneckých zemí říše
maso	250 g	250 g	250 g	250 g
margarin	218	218	jako něm. spotřebitel	jako něm. spotřebitel
másl	—	—	jako něm. spotřebitel	200
chléb	2 425	2 425	4 000	4 000
mouka	—	—	500	1 000
požívatiny	50	50	350	350
cukr	225	225	225	225
sýr	31,25	31,25	31,25	31,25
brambory	3 500	3 500	3 500	3 500

I když se v určitém směru projevila snaha po jednotném zásobování všech skupin válečných zajatců a zahraničních dělníků, přece jen ostarbeitři byli zásobováni hůře, v podstatě stejně jako váleční zajatci. U zajatců jsou jednotné přiděly zkrslujícíím faktem. Kdežto sovětští a polští zajatci byli odkázáni výlučně na tyto hubené přiděly, pravidelně ještě vykrádané, západní zajatci dostávali balíčky prostřednictvím Červeného kříže. V chování vůči sovětským zajatcům se nacisté nikdy neřídili mezinárodními konvencemi. Při všech větších trestních činech je předávali gestapu. Zajatci jiných národností, kromě polské, se dostali do rukou gestapa jen na zvláštní příkaz OKW, a to za prokázanou účast v ilegálním odbojovém hnutí.

⁴¹ Der Prozess . . . , sv. 25, dok. 025-PS, str. 83.

⁴² Tamtéž, sv. 26, dok. 407-PS, str. 12. Dopis Sauckelův Hitlerovi z 3. 6. 1943.

⁴³ StA Kadaň. Vládní prezident K. Vary a 6. Tabulka přidělů potravin pro vál. zajatce z 19. 4. 1944.

Přísnější režim nastal pro zajatce i v táborovém životě. Nacisté se oprávněně obávali, aby s blízcím se koncem války nerostly nepokoje a pokusy o hromadné útky. Proto například nařizovala velitelství táborů, aby byl bez výstrah zastřelen každý zajatec, který se v táboře dotkne ohrazení; jeho čin byl totiž kvalifikován jako pokus o útek. Zastřeleni měli být i ti ze zajatců, kteří po práci bez povolení opustili ubytovací prostory. Sovětský zajatec byl zastřelen bez výstrahy, jiný po trojím varovném volání.⁴⁴

Sovětští, polští a srbští zajatci v kategorii mužstva a poddůstojníci nebyli pouštěni po práci na vycházky. Francouzi a Belgičané vycházky měli. Ani důstojníci z SSSR, Polska a Jugoslávie neměli povoleny vycházky. Francouzští a belgičtí pracující důstojníci dostávali vycházky; Britové, Angličané, Holanďané, Norové a Řekové i v případě, že se nezapojili do pracovního procesu. Všechny vycházky se pochopitelně odbyvaly za doprovodu ozbrojeného strážného.⁴⁵ Mírnější zacházení se zajatci západoevropského území se projevilo také v tom, že bylo koncem r. 1943 převedeno 20 0/0 — početně zhruba čtvrt miliónu — francouzských zajatců do stavu civilního zaměstnání v říši.⁴⁶ V táborech nesovětských zajatců povolilo vrchní velitelství branné moci provozování rozličných sportů; pro sovětské zajatce podobná ustanovení neplatila.

V r. 1944 byli nasazeni na práce v říši také slovenští váleční zajatci.⁴⁷ Podnikatelé v tzv. Sudetech, kam byli všemš přiděleni, si velmi stěžovali na jejich špatný zdravotní stav a obecnou podvýživu. Muselo to s nimi být opravdu zlé, když se nezdrali srovnání, že „zdravotní stav slovenských zajatců je mnohem horší než ruských“. Když postavení slovenských zajatců nabývalo „katastrofálních rozměrů“ například i podle doznání velitelství tábora v Bystřici, povolil jim lékař přídavek 300–500 g brambor denně; jenže jejich zaměstnavatel, Sudetenländische Bergbauaktiengesellschaft, dodával pouze 30 g. Slovenští zajatci umírali na „obecnou tělesnou slabost“.

Pro rozdílné zacházení se zahraničními dělníky v říši si nacistické orgány vymyslely počátkem r. 1943 zase nové třídění.⁴⁸ Do skupiny A) zařadily Italy, s nimiž měnily zacházet co nejméně; to platilo přirozeně pouze do kapitulace Itálie. Směrnice pro zacházení s italskými dělníky ovlivňovalo tzv. italsko-německé bojové společenství. Skupinu B) tvořili příslušníci germánských národů — Dánové, Norové, Holanďané. Při jejich nasazení měli mít nacističtí funkcionáři na mysli, že je musí stůj co stůj získat pro ideál „velkoněmecké říše“ a uchránit je od zhoubného vlivu jiných národů. Do skupiny C) zařadili nacisté příslušníky negermánských národů, s jejichž zeměmi měli přátelské smlouvy. Byli tu Slováci, Maďaři, Chorvati, Rumuni, Bulhaři, Španělé a Francouzi. Fašisté si v tomto případě nepřáli, aby docházelo k „míšení jejich krve s německou krví, ale jinak musí mít tyto lidé pocit spravedlivého zacházení jako s příslušníky vážených národů Evropy“.

Skupina D) v sobě zahrnovala zejména občany slovanských národů, jejichž území okupovalo buď úplně nebo aspoň částečně hitlerovské Německo. Byli to

⁴⁴ Der Prozess . . . , sv. 27, dok. 1515, str. 261.

⁴⁵ StA Kadaň, Landrát Aš. Přípis OKW Berlín, 22. 2. 1943.

⁴⁶ StA Litoměřice, Landrát Chomutov, Gend. II B 1-4. Bystřice, 10. 8. 1943. StA Opava, Landrát Opava, WL-101-8-1210. Gestapo Opava, 2. 11. 1943.

⁴⁷ SUBAG č. 35. Most, 20. 3. 1945. Prac. úřadu v Chomutově.

⁴⁸ StA Opava, Landrát Opava, Pol. 301-645. Gestapo Opava, 22. 1. 1943.

především sovětské občané, Poláci, Češi, Srbové a Slovinci. Z rasových a politických důvodů chtěli nacisté udržovat od této skupiny jasný odstup. Těžko se jim to dařilo, protože právě jich bylo v říši nejvíce. Nepomohlo ani ustanovení, které platilo výlučně pro skupinu D), že její příslušníci byli často za různá provinění předáváni gestapu.

Na druhé straně se začínaly rozvíjet tendence, naznačené již Sauckelovým projevem z r. 1942. Nejvyšší nacistické orgány cítily nebezpečí blížícího se krachu. Aby tuto chvíli co nejvíce oddálily, pokusily se zvýšit pracovní výkony zahraničních dělníků zavedením jednotného zacházení s nimi. Sám Hitler na návrh Goebelsův uznal, že je v politickém zájmu říše, aby se přistoupilo k jednotnému zacházení:⁴⁹ „Diskuse o konsolidaci nové Evropy a posílená antikomunistická propaganda si vyžadují, aby zacházení s cizími zaměstnanci říše nezavdalo žádný popud k nepřátelskému postoji těchto dělníků. Zvláště je to důležité vzhledem k ostarbeitrům. Až dosud zacházení s nimi působilo nejen na pokles pracovní morálky, ale neméně na politické smýšlení obyvatelstva obsazených východních území, což vedlo ke známým těžkostem, které měla naše armáda na východě.“

Taková byla motivace, proč hodlaly nacistické orgány nastolit i pro sovětské občany v říši snesitelnější režim. Všichni zahraniční dělníci měli dostávat stejnou stravu, mělo odpadnout bití a všeliké šikanování apod. Vysocí nacističtí funkcionáři hovořili dokonce o jakési evropské solidaritě všech dělníků v říši, která jí měla dopomoci v boji proti „zničujícím silám bolševismu“.⁵⁰ Někdy připomínal nový kurs vůči zahraničním dělníkům nepodařenou sebekritiku: „Od lidí, které označujeme za bestie, barbary, podlidí apod., se nemůžeme pochopitelně dočkat vyšší pracovní produktivity, proto je musíme povzbuzovat hledáním pozitivních vlastností u nich.“ Nejvyšší nacistické orgány, které si již nevěděly rady s rozkládajícím se hospodářstvím říše, chtěly pravděpodobně všechny naznačené předpisy realizovat a hrozily všem, kteří neuposlechnou, přísnými tresty: „Tyto hlavní rysy musí zachovávat všechny příslušné orgány. Třeba poznamenat, že všechny přestupky proti těmto základním požadavkům narušují válečné německé hospodářství a tím nepřímou i frontu a mohou být posuzovány jako pomoc nepříteli.“

Nižší složky však realizovaly z uvedených předpisů pouze některé formální záležitosti. Jednou z nich bylo nové označení sovětských občanů. Dřívější nápis „OST“ byl uznán za ponižující způsob a nahrazen oválným označením na levé paži s různými barevnými symboly ruské, běloruské a ukrajinské národnosti.⁵¹ Pro příslušníky kavkazských národů, pro Kalmyky, Tatary a Turkmeny, Lotyšce, Litevce a Estonce, jakož i pro ostatní kvalifikované ostarbeitry měly být postupně vydávány cizinecké pasy. Žádná z těchto akcí nebyla dokončena. Nacisté ji už nestačili zvládnout a sovětské občané neměli ve zdrcující většině zájem, aby napomáhali tomuto pokusu.

Ani otázka jednotného zásobování nedopadla tak, jak byla plánována. Nové nařízení ministerstva výživy a zemědělství z října 1944 stanovilo v zásadě dva druhy táborového zásobování: jedno pro ostarbeitry a všechny válečné zajatce.

⁴⁹ Der Prozess . . . , sv. 25, dok. 315-PS, str. 346. Zápis říšského ministra pro výživu z 12. 3. 1943 o schůzi z 10. 3. tr. v ministerstvu propagandy ve věci zacházení s cizími děl.

⁵⁰ StA Litoměřice, Landrát Chomutov, Gend. II B 1-4. Merkblatt, 15. 4. 1943.

⁵¹ Tamtéž, Policejní nařízení o označení ostarbeitrů z 19. 6. 1944. Dále viz nařízení Kaltenbrunera z 15. 7. 1944.

druhé pro zbývající zahraniční dělníky v říši.⁵² Ve většině případů zůstalo všechno jen na papíře. Nacistům se už tuto vynucenou změnu v národnostní politice nepodařilo uskutečnit a jejich úsilí v tomto směru doslova zkrachovalo.

Nacistická národnostní politika nebyla samoúčelná. Naopak podle daných možností pomáhala uskutečňovat nelidské cíle fašismu. Dnes se už nepodaří vyčíslit, kolik lidských životů z řad válečných zajatců a zahraničních dělníků v říši si vyžádala. Nacistům se pochopitelně nepodařilo vytvořit z cizinců v říši jednotný blok proti komunismu, jak o tom snili ještě v letech 1943/44. Naopak zdrcující většina cizích občanů bez rozdílu národnosti vytvořila ze sebe velikou sílu v týlu nepřítelů, krajně nebezpečnou pro nacistické hospodářství a zasloužila se o konečné vítězství nad fašismem měrou, jež nebyla dosud řádně a poprávu zhodnocena; v této mezinárodní síle nechyběli ani poctiví němečtí občané na čele s komunisty.

⁵² StA Kadaň, Vládní prezident K. Vary 466 a 6. Výnos ministra výživy z 22. 10. 1944. Nové uspořádání zásobování ostarbeitrů.

